

JEDAN PRIMERAK MONUMENTALNE PREISTORISKE PLASTIKE

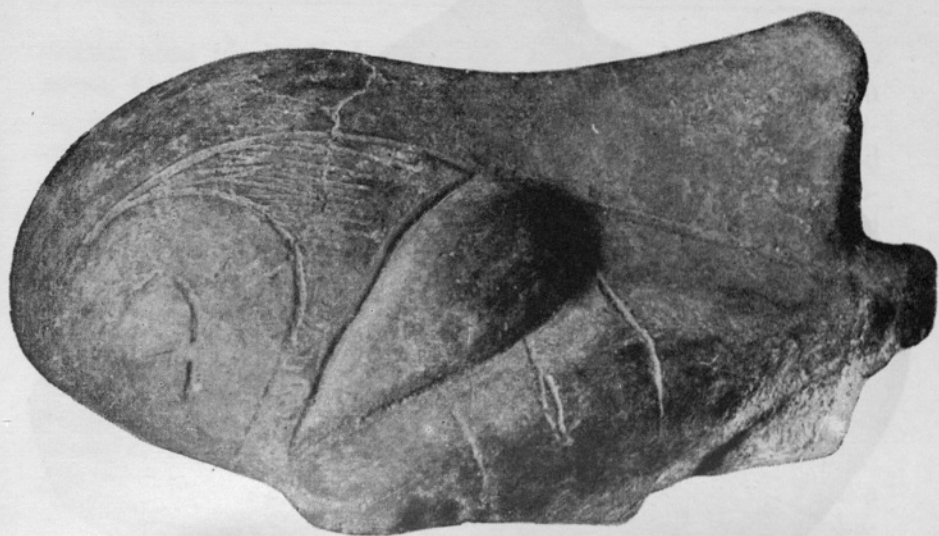
Glava neolitske figure iz Prištine

DRAGA GARAŠANIN

Oblast Kosova bila je doskora nepoznata u preistorijskoj arheologiji. Medjutim, aktivizacijom novo osnovanih muzeja na rekognosciranju i prikupljanju materijala došlo se do preistoriskih objekata koji s jedne strane zaslužuju pažnju kao prvi primerci u ovoj vrsti, namećući u isto vreme i zadatak da se tačno fiksira njihovo mesto i odnos prema preistoriskom materijalu Srbije. Pored već publikovanih primeraka neolitske plastike i keramike iz Valača¹ i primerak o kome je ovde reč, pruža izvesnu sigurnu indiciju o oblicima u kojima se manifestuje materijalna kultura jednoga perioda preistorije ove oblasti. Dalji radovi u ovome pravcu kao i sistematska stručna istraživanja pokazaće tačnost donetih zaključaka i popuniti naše znanje o životu ovih krajeva u preistorisko doba.

Objekat, o kome je reč, predstavlja glavu jedne neolitske figure od pečene zemlje, većih dimenzija. Poligonalno, odnosno rombično lice, završava se trouglom bradom. Po sredini ispupčenog čela ide jedan žljeb koji prelazi u liniju nosa, izvijenog pri vrhu. Presek nosa je izduženi trougao. Plastične oči bademastoga oblika, oivičene urezanom linijom, postavljene su koso, sa sužavanjem ka ušima. Ni nos ni oči nisu naknadno nalepljivani, već su izjedna modelovani. Jedno uvo predstavljeno je stilizovano vertikalno na gore, dok je drugo predstavljeno dosta naturalistički. Zadnji deo glave potpuno je ravan, vertikalno se spušta na dole, i pri dnu je fragmentovan, tako da se vidi struktura, odnosno faktura objekta. Sa obe

¹ M. Garašanin, Muzeji 3—4, 1949, str. 57—65, sl. 1—3.

b

a

P

C

strane nosa ide po jedna urezana linija, koja polazi od temena. Ova linija sa linijom oka ograničava prostor ispunjen na gornjem delu dvema polukružnim linijama — delovima spirale. Iznad samoga oka je niz vertikalnih ureza, dok se ispod oka nalaze po tri ureza. Boja glave je svetlomrka do sivkastomrke (n. pr. na očnim jabučicama), sjajno glačane površine. Kod frakture se vidi siva boja zemlje pomešane sa sitnim kamenčićima. Naročito na zadnjoj strani glave nahvatala se naslaga kreča.

Visina (do vrha brade) 17,5 cm; širina sa ušima 15 cm; najveća širina čela 12,5 cm; dužina nosa od korena 6,9 cm; presek nosa pri vrhu $3,9 \times 3$ cm; dužina očiju 6,2 i 7 cm.

Objekat je nadjen aprila 1951 godine, 2 km južno od Prištine, ispod Veterničke kose, na mestu gde se podiže velika predionica.² Ovo nije usamljen nalazak, već se tu radi o lokalitetu sa slojem debljine oko 0,80—1 m, koji počinje na oko 0,7 m od površine zemljišta, i dopire do oko 1,50 m dubine.

Prvo što pada u oči kod ove figure jesu njene dimenzije, neuobičajene medju objektima neolitskog perioda kod nas. Medjutim, odmah ćemo potsetiti da ovakve pojave nisu kod nas i potpuno nepoznate. Pored pojave primeraka monumentalne plastike mladjeg neolita u obliku poznatih bukranija, kakvi su nadjeni n. pr. u Vinči,³ nadjena su i dva fragmenta monumentalne plastike koji predstavljaju delove ljudskog tela. Tako prof. Vasić publikuje jedan fragmenat glave figure iz Vinče, visine 10 cm kao i jedan 5,5 cm dug fragmentovani nos druge figure, sa lokaliteta Mali Drum.⁴ Prvi fragmenat »de glave iznad čela, veći deo čela, desno oko i koren nosa«, slučajan je nalazak. Drugi objekat, medjutim, otkriven je sistematskim iskopavanjima, i potiče sa nalazišta koje je prema karakteru nalazaka i drugim odlikama, datirano u neolit, od-

² Za podatke kao i za stavljanje objekta na raspoloženje za publikaciju dugujem zahvalnost Upravi muzeja u Prištini, a posebno kolegi Iliji Nikoliću.

³ M. Vasić, *Preistoriska Vinča II*, 1936, sl. 85 a, b, c; 86 a, b. Jedan fragmenat bukranija nadjen je na dubini 7 m, a prof. Vasić pominje da je bilo još više takvih fragmenata. Medjutim, mi ih smatramo kao karakterističnu pojavu za mlađji period, jer se bez bližih opisa i podataka ne može ništa reći o ovim pojavama ranijih perioda.

⁴ *Glas Srpske Kraljevske Akademije LXX*, 1906, str. 174, sl. 12, 13 a, b. Oba objekta propala su u prvom svetskom ratu.

nosno u mladju, vinčansko-pločničku fazu.⁵ Govoreći o ovim objektima prof. Vasić se naročito osvrće na njihove dimenzije, izvodeći zaključke o visokom stupnju tehnike u izradi plastike prirodne veličine.

Van naše teritorije jedan primerak monumentalne plastike poznat je iz sloja Troje I, otkriven 1957 godine, prilikom iskopavanja arheološke ekspedicije muzeja Cincinnati, pod rukovodstvom C. W. Blegen a.⁶ Osvrćući se na ovu pretstavu, K. Bittel ostavlja otvoreno pitanje njenog tumačenja — radi li se o pretstavi ljudskog bića ili božanstva. Medjutim, on je stavlja u red elemenata koje smatra presudnim za dokaz da je Troja toga perioda bila po svojoj važnosti znatno glavarsko sedište, koje je, iako malih dimenzija, imalo oblik gradskog naselja.⁷

Ovaj primerak dovodi do drugih problema, o kojima ne možemo ovom prilikom govoriti. No svakako se mora doći do zaključka da neolitska naselja, u kojima je postojalo i takvih umetnika koji su bili u mogućnosti da dadu izraza svojim verskim, odnosno kulturnim koncepcijama i kroz plastiku velikih dimenzija, nisu mogla biti neznatna i nezapažena medju ostalim savremenim naseljima. Ovakvom zaključku išla bi u prilog i dosta retka pojava ovakvih oblika. Na lokalitetu sa koga potiče naš objekat, nisu vršeni nikakvi stručni radovi, te nije moguće reći nešto bliže o karakteru samoga naselja. Medjutim, ovaj se zaključak sa sigurnošću može izvesti za neolitsko naselje Vinču kod Beograda, dovoljno poznato kako po moćnosti svoga sloja, tako isto i po obilju i vrsti objekata i ornamentalnih tehnika na njemu zastupljenim.⁸ Naselje na lokalitetu Mali Drum sa koga je prilikom iskopavanja dobijeno preko 80 celih i fragmentovanih komada plastike,⁹ mora se, već na osnovu ovakvog obilja materijala, smatrati za znatnije naselje mlađe faze vinčanske kulture.

⁵ M. Vasić, Godišnjak S. K. A. XVIII, 1904, str. 236 i d.; M. i D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, Beograd 1951, str. 40 (s. v. Popović).

⁶ Л. Ельницкыѣ, Вестник древней истории 3, 1946, str. 212, sl. 3.

⁷ K. Bittel, Grundlage der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens, Heidenheim 1945, str. 21.

⁸ M. Vasić, Preistoriska Vinča I—IV, Beograd 1932—1936

⁹ Godišnjak S. K. A. XVIII, 1904, str. 236 i dalje.

Na ovome mestu treba pomenuti jednu figuru koja predstavlja po svojim dimenzijama, prelaz izmedju neolitske plastike uobičajenih dimenzija i monumentalne plastike. To je figura iz Vinče, poznata kao »Vidovdanka«, otkrivena na dubini 6,2 m,¹⁰ dakle na prelazu iz starije u mladju fazu vinčanske kulture.¹¹ Visina ove figure iznosi 30,6 cm, dok visina njene glave iznosi 9,9 cm. Ako pogledamo odnos izmedju visine glave i cele figure, vidimo da stoji od prilike o srazmeri 1 : 5. Sličan odnos nalazimo i kod drugih, u celini očuvanih publikovanih primeraka plastike iz Vinče, kod kojih ova srazmera varira od 1 : 2,4. Ukoliko smo služeći se publikacijom M. Vasića mogli doći do tačnih odnosa, došli smo do zaključka da je pretstava glave kod primeraka vinčansko pločničke faze relativno nešto veća u odnosu na telo, nego što je to slučaj u starijim slojevima. (Ovde je reč o figurama sa pentagonalnim, odnosno rombičnim licem.) U koliko bismo ovaj kriterijum uzeli i za našu figuru, iz Prištine, pripadala bi ova glava jednoj statui visine oko 0,50 m.

Da predjemo na tipološku analizu naše figure. Već na prvi pogled može se ustanoviti velika srodnost u koncepciji pretstave stilizovanog ljudskog lica izmedju naše figure i onih iz Valača i Pločnika.¹² Ova sličnost dolazi na prvom mestu do izražaja u samom obliku glave koja se završava šiljatim bradom, u tipu lica na kome dominira dug nos, u obliku plastično modelovanih očiju (mada su kod primeraka iz Valača oči samo urezane ili naknadno nalepljivane), u čelu ukrašenom urezanim spiralom, kao i u još jednom važnom detalju-pretstavi zadnjeg dela glave. Za ovu poslednju pojavu imamo analogne pretstave u Valaču (sl. 1, dok je figura u sl. 2 imala horizontalno probušene rupice na čelu, u čemu se približuje pretstavama svojstvenim vinčanskoj plastici) i Pločniku, gde obe pomenute figure imaju na isti način izveden zadnji deo glave.

¹⁰ M. Vasić, P. V. III, T. XLIII, sl. 203. Ovde se može ubrojiti i glava jedne figure sa dubine 6,2 m, koja sa delom vrata ima dimenzije 10,5 cm. Ona je predstavljena na istom mestu, sl. 211.—

¹¹ M. Garašanin, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu N. S. II 1947, str. 2 i dalje.

¹² M. Garašanin, Muzeji loc. cit.; M. Grbić, Pločnik, Aeneolithische Ansiedlung, Beograd 1929, sl. 63, 80.

Tražeci analogije statuetama iz Valača sa Vinčom, stavio ih je M. Garašanin u hronološku i tipološku vezu sa vinčansko-pločničkom fazom vinčanske kulture.¹³ Medjutim, počnemo li posmatranje pojedinačnih elemenata, videćemo da se neki od njih nalaze još u vinčansko-tordoškoj fazi, i da zahvaljujući izvesnim lokalnim uslovima, na šta ćemo se osvrnuti na kraju ovoga izlaganja, žive oni i u mladjem razdoblju ove kulture, dajući na taj način izvesno specifično obeležje jedne, kako izgleda topografski ograničene, određene grupe ove kulture. Tako vidimo da trougli oblik brade koji se javlja još u najstarijim slojevima vinčansko-tordoške faze na primer na dubini 8,9 ili 8,5 m, živi i dalje, te ga nalazimo na dubini oko 6 m,¹⁴ no ovde već ustupa mesto više zaobljenoj bradi i »ptičjem licu«, koje je naročito karakteristično za mlađe slojeve, a vidimo da se javlja već oko dubine 5 m.¹⁵ Pojavu urezane linije koja se produžava pored očiju i nosa takodje pratimo na primercima iz najstarijih slojeva kod kojih su oči prvo urezan ugao, docnije trougao, kod koga se produžava linija koja polazi iz unutrašnjeg ugla oka.¹⁶ Oblik očiju sličan onome na našoj figuri no izveden urezivanjem, pojavljuje se već na 7,7 m u Vinči, a najstarija pretstava plastičnih, izjedna modelovanih očiju javlja se tek oko 6 m.¹⁷ Naturalističku pretstavu uva, vrlo retku na vinčanskoj plastici našli smo kod jedne figure sa 7,5 m.¹⁸ Urezane trepavice javljaju se na vinčanskoj plastici, kako kaže M. Vasić, najranije kod jedne figure sa dubine 5,2, urezana spirala na čelu, na 5,3 m.¹⁹ Jedan primerak sa dubine 4,7 ima plastične oči oivičene urezima, slične kao kod našeg primerka, kao i na sličan način izvedene donje trepavice.²⁰

Još jedan od važnih elemenata jeste jako dug nos koji je tipičan za dubinu od 6 do 4 m u Vinči.²¹ Primerci koji pored

¹³ M. Garašanin, op. cit. str. 61.

¹⁴ M. Vasić, P. V. III sl. 58 ▽ 8,9, sl. 51 ▽ 8,5, sl. 239 ▽ 6.

¹⁵ Ibidem sl. 342 ▽ 4,8. Raniji nalazak.

¹⁶ Ibidem sl. 66 ▽ 8,4, sl. 107 ▽ 8,1.

¹⁷ Ibidem sl. 231 ▽ 6.

¹⁸ Ibidem sl. 139.

¹⁹ Za urezane trepavice v. sl. 317; za pretstavu spirale v. sl. 306.

²⁰ Ibidem sl. 410.

²¹ Uporedi na pr. ibidem sl. 238 ▽ 6, sl. 247 ▽ 5,9, sl. 411 ▽ 4,2, sl. 425 ▽ 4.

ovakve pretstave nosa imaju najveći broj elemenata zastupljenih i kod naše figure, bili bi oni sa dubine oko 4,7 m.²² Ovakva pretstava nosa isključuje postepeno svaku pretstavu usta, i apsorbujući pojedinačno ostale elemente preuzima na sebe celokupnu pretstavu sada već krajnje stilizovanog ljudskog lica.²³

Već istaknutu sličnost i analogije u pretstavi stilizovanog ljudskog lica, kao i u samim detaljima te pretstave koje pokazuje naša figura sa onima iz Valača i Pločnika, koje ju i tipološki i hronološki tačno određuju, nije potrebno naročito naglašavati. Medjutim, ono što se mora i ovom prilikom podvući, to je izvestan konzervativizam, kao i izvesna osobenost, koje posmatramo kao odlike jedne lokalne grupe mladjega neolita, koja se preko Pločnika vezuje za Vinču, a koje su kod naše figure nešto više naglašene.

Veza izmedju Prištine, Valača i Pločnika logična je i prirodna. Medjutim, visoravni koje ih razdvajaju nisu nam dosada dale nikakvih materijalnih, arheoloških dokaza o životu ovih krajeva u preistorisko doba. No, ova je činjenica potpuno razumljiva s obzirom na neispitanost ovoga terena.²⁴ Medjutim, F. Kanitz govori o rimskom vojničkom i trgovačkom putu koji je spajao Niš (Naissus) i Lješ (Lissus).²⁵ Ovaj put išao je dolinom Toplice, zatim dolinom Banjske, spajajući Ad Herculeum (Žitoradje), Hammeum (Prokoplje), Ad Fines (Kuršumlija), Vindenae (Podujevo), odakle je sekao Sitnicu i išao na Lješ, dok je drugi deo išao na Prištinu. Od Ad Fines išao je taj put desnom obalom Banjske na Prepolacke terme, zatim opet dolinom Banjske preko Prepolca i Podujeva na Kosovo. Rimski put spajao je, kao što vidimo, nekoliko važnih tačaka, utvrdjenja ili naselja. Nije medjutim, redak slučaj da su u potonjim periodima birani lokaliteti privlačni bilo zbog svog

²² Na primer sl. 353 ili 355.

²³ Tako zvano »ptičje lice«, uporedi na primer sl. 447▽ 3,4 ili sl. 452▽ 3,2.

²⁴ Arheološko rekognosciranje ovih krajeva izvršice se prema planu Arheološkog instituta S. A. N. u 1952 godini.

²⁵ F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*. Denkschrift der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philologisch-historische Klasse, Band XL, Wien 1892, str. 114—117.

geografskog, strategiskog ili ekonomskog značaja, dakle lokaliteti kakve su tražili i stanovnici preistoriskog doba u našim krajevima. Zato smatramo da se s pravom može očekivati da će se u ovim krajevima gde je postojalo dovoljno razloga za razvijanje života u antičko doba, otkriti i tragovi ranijega života. Jedan korak u ovome pravcu pokazuje nam već i ovi prvi nalazi.

Ovičeni sa zapada slivom Ibra, sa severozapada i severa Zapadnom, a sa istoka Južnom Moravom, između velikih planina, mogao je ovde doći do izražaja međusobni lokalni uticaj, koji je svakako i bio uzrok za nešto duže zadržavanje elemenata ranijeg doba i pojavu izvesnog konzervatizma. Tako bi ova oblast predstavljala zasada jednu od udaljenih grupa mladjea neolita, posredno ili neposredno vezanih za Vinču.

Un exemple de plastique préhistorique monumentale

Tête d'une figure néolithique de Priština

Le tête d'une figure néolithique en terre cuite publiée dans cet article, a été découverte à 2 km. au sud de Priština, région autonome de Kosovo-Metohija, dans une station préhistorique à couche de 0,80 à 1 m d'épaisseur. Après les découvertes de Valač,¹ elle représente le second vestige des temps néolithiques dans cette région.

La tête en question se distingue par ses grandes dimensions (haut. 17,5 cm). Celles-ci la rapprochent des rares exemplaires de plastique monumentale, connus jusqu'ici en Serbie: des boucrania de Vinča,³ ainsi que des fragments de têtes de figures de Vinča et de Mali Drum,⁴ disparus au cours de la première guerre mondiale. Ces exemplaires appartiennent à la phase récente de la civilisation de Vinča (phase de Vinča-Pločnik; Vinča 6,5—3 m de profondeur) à laquelle la tête de Priština se rattache également par son caractère. Étant donné le fait que la proportion entre tête et corps des statuettes de cette phase est en moyenne de 1 : 3, nous arrivons à une hauteur d'environ 0,50 m pour la figure dont la tête de Priština faisait partie.

La tête de Priština trouve ses analogies les plus rapprochées à Valač et à Pločnik.¹² Il est à noter que certains traits caractéristique de cette tête—menton triangulaire,¹⁴ ligne incisée se continuant le long de l'oeil et du nez,¹⁶ forme des yeux,¹⁷ représentation naturaliste de l'oreille,¹⁸ représentation des cils²⁰ ont leurs analogies à Vinča, en partie encore dans la phase de Vinča-Tordoš. (Vinča 9,1

à 6,5 m de profondeur). Les analogies les plus proches à Vinča, appartiennent néanmoins à la couche de 4,7 m de profondeur.²²

Le rapprochement entre Priština, Valač et Pločnik permet également de fixer une région à plastique néolithique de caractère local comprenant certains traits de conservatisme assez accentués. La formation de ce groupe local est impliquée par les conditions géographiques, les régions en question étant plus étroitement liées entre elles par les voies naturelles de communication suivies plus tard par des routes construites à l'époque romaine (route Naissus-Lisus²³). Le groupe en question s'est formé dans une région périphère de la civilisation néolithique de Serbie, rattachée plus ou moins directement au complexe de Vinča.